

Critical Review of Western Natural Law Theories in Its First Revival Stage in Postmodern Period

Mohammad Hossein Talebi ¹

1. Associate Professor of Philosophy of Law, Research Institute of Hawzah and University, Iran. E-mail: mhtalebi@rihu.ac.ir

Article Info:

Article type:

Research Article

Article history:

Received:

16 February 2023

Received in revised form:

11 May 2023

Accepted:

25 June 2023

Published online:

3 February 2025

Keywords:

natural law revival, critical review, postmodern Catholic theories of natural law, postmodern non-Catholic theories of natural law.

Abstract: According to the most popular interpretation of natural law, constant and enduring commands of practical reason regarding free human behaviors are how humans arrive at happiness at all times and places. Following the domination of empiricism thinking (positivism) on rationalism in the 19th century, natural law discussions were slackened and natural law was forgotten gradually. After more than a century, the study of natural law was again pursued with more endeavor in the postmodern period in the 20th century, and the inclination to new attitudes about this teaching was revived in three stages. The main question of this article is: "What are the Western natural law theories in its first revival sage in the postmodern period and what are their deficiencies?" To answer the question in three parts, this paper criticizes various theories of natural law in its first stage of revival in the 20th century. After explicating postmodern non-Catholic theories in the first part, their deficiencies will be mentioned. The second part will analyze Catholic theories in the period and will explain their defects. The last part also indicates common deficiencies of all postmodern natural law theories in the first period of its revival. The research method in this paper includes traditional, rational, and critical methods.

Cite this article: Talebi, M(2025). Critical Review of Western Natural Law Theories in Its First Revival Stage in Postmodern Period, *Philosophical Meditations*, 14(33), 321-355. <https://doi.org/10.30470/phm.2023.560420.2269>

© The Author(s).

Publisher: University of Zanjan.

DOI: <https://doi.org/10.30470/phm.2023.560420.2269>

Homepage: phm.znu.ac.ir

common sense, not as the revealed commands of God. That is why reasonability became a popular attitude in the study of natural law in modern periods. In that period, natural law theories were the grounds of natural rights theories. In the 19th century, natural law investigations were slackened and natural law was forgotten gradually. The study of natural law was again pursued with more endeavor in the postmodern period in the 20th century and the inclination to new attitudes about this teaching was revived in three stages .

The main question of this article is: "What are the Western natural law theories in its first revival sage in the postmodern period and what are their deficiencies?"

Methodology: To answer the question, this paper will firstly articulate and secondly criticize various theories of natural law in its first stage of revival in the 20th century in three parts. After explicating postmodern non-Catholic theories in the first part, their deficiencies will be mentioned. The second part will analyze Catholic theories in the period and will explain their

Introduction: In its popular definition, natural law is the command of practical reason in human free behaviors to arrive at eternal happiness. Therefore, the natural law propositions are intellectual and human reason commands them in all times and places .

Natural law discussions began in the sixth century BC. Natural law has been interpreted in various attitudes during this long chronology (27 centuries). In ancient Greece, at the time of Aristotle, natural law was an instrument to arrive at the end of creation (telus). Romans, particularly Cicero following Greek Stoics, understood natural law to follow the order of the universe and to enact the best rules in the society. In the Middle ages, God's will, which confirmed human divine reason, was the base of understanding natural law. Afterward, the human practical reason was put in the place of God's will in analyzing natural law. In other words, after the middle centuries, natural law received its validity from human reason, not from divine revelation, because it was interpreted as the command of

legal rules as a technique to obtain these teachings. This school named natural laws and rights ideal ones and recognized natural law and natural rights discourses ideal ones (Dabin, 1928: 431). However, this theory did not introduce the concept of natural law and ideal laws. That is why the theory is false.

Following Kant, Neo-Kantian natural law theoreticians believed in the universal moral concept (Hunter, 2001: 354). They distinguished between the form of law and its content. The form of law means the identifying conditions according to which the enacted rules become real laws. Therefore, the question of the form of law was not that of its legal content; however, it was a question of a mold without content. This mold can belong to a verity of contents. The content is identified by the social living in each society (Rommen, 1947: 135-136). This issue was the main difference between Kantian and non-Kantian theories of natural law. Rudolf Stammler as the representative of neo-Kantians believed that the aim of law is just the harmony in society. He also purported that a

defects. The last part also indicates common deficiencies of all postmodern natural law theories in the first period of its revival. Therefore, the methodology in this investigation is a synthetic, being both explanatory and critical.

Findings: Since the scientific society of morality refused the anti-moral outcomes of legal positivism in the first decade of the 20th century, moral philosophers rejected legal positivism and revived natural law discussions in their works. They insisted on the moral standards in enacting rules. Those philosophers, including Charmont, Stammler, Kelsen and Cathrein, posed various natural law theories under two vast categories: non-Catholic and Catholic theories of natural law. The former includes several theories under different names such as: legal idealism theory, neo-Kantian natural law theory and Sociological theory of law. The latter are Christian theories of natural law.

Legal idealism theory states that the validity of rules comes from their accordance with moral teachings. The theory recognizes

oppose separating morality and legality)Ehrlich, 2002: 39-40).

To criticize the sociological theory of law, it can be said, that natural laws are vaster than social laws, which the sociological theory of law count them as the unique law. Natural law also includes individual and societal laws, whereas sociological theory of law emphasizes social law as the only valid law.

The second category of natural law theories in this paper is Catholic Christian theories. The common feature of these theories during the history of Christianity is that obeying rules is a moral duty. Moral standards have been posed by God (Cathrein, 1893: 146, n.199). Natural law is the core of these moral laws. Therefore, all positive enacted rules should follow natural law.

Cathrein as the representative of Catholic scholastic natural lawyers during the first revival period of natural law in the 20th century, told a judge can sentence in accordance with unjust law, whereas Cathrein's opinion is against the Catholic doctrine of natural law discourse.

valid law is not required to be in accordance with moral laws. That is why an unjust law is also a law (Stammmler, 2000: 88). This shows that "ought" does not come from "is". However, some neo-Kantians' ideas are wrong. They allocated the aims of law to social laws, whereas they did not pay attention to other aims of law, such as individual and societal happiness. Moreover, Stummler wrongly maintained that an unjust law can be a law because morality is not required in enacting the law. This is false for it can be said that "each ought is logically based on is." Therefore, every posited law should also observe morality.

The sociological theory of law emphasizes the content of law more than the form of law. In fact, the theory was against the formalism of legal positivism. According to the theory, social relationships can produce laws. This theory and the theory of natural law are in common in some characteristics. Both theories have a common enemy, i.e. legal positivism, according to which the will of the state is the only lawmaker. However, both theories highlighted society as another source of law. Both theories

London and New York: Methuen, pp. 46-69.

Bobbio, Norberto (1965) *Giusnaturalismo e Positivismo Giuridico* (Natural Law Theory and Legal Positivism), Milan: Comunita.

Brieskorn, Norbert (2009) "Viktor Cathrein S. J.: Naturrechtliche Stromungen in der Rechtsphilosophie der Gegenwart" (Victor Cathrein S. J.: Currents in Natural Law in the Legal Philosophy of the Present), in *Rechtsphilosophie im 20. Jahrhundert*, in Brockmoller A. and Hilgendorf E. ed., 167-186, *Archiv fur Rechts-und Sozialphilosophie*, Beiheft no. 116.

Burke, Edmund (1987) "Reflections on the Revolution in France" [1790], in J. Waldron ed., *Nonsense Upon Stilts: Bentham, Burke and Marx on the Rights of Man*, New York: Methuen, pp. 96-118.

Cathrein, Victor (1893) *Philosophia Moralis in Usum Scholarum* (Moral Philosophy for Use in School), Freiburg, i. B.: Herder.

Dabin, Jean (1928) "La Notion de Droit Naturel et la

Discussion and Conclusion: In conclusion, it can be said that the deficiencies of natural law theories in the first period of the revival of natural law in the 20th century caused several problems in Western society. One of them was that the Western governments did not pay attention to morality in enacting laws. That is why immoral rules in those societies were legislated. These rules were along with the breaching of human rights in the societies. This issue was one of the main causes of the World War II in the West.

References

- Ahmadi, Ahmad. (1363sh). "Ertebāte Hekmate Amali bā Hekmate Nadhari". in Dowwomin Yādnāmeḥ Allāma Tabātabāei. Tehran: Moassesa Mutāleāt wa Tahghighāte Farhangī. pp 107-130. [in Persian]
- Bentham, Jeremy (1987) "Anarchical Fallacies; Being an Examination of the Declaration of Rights Issued During the French Revolution" [1794] in J. Waldron ed., *Nonsense Upon Stilts: Bentham, Burke and Marx on the Rights of Man*,

Legal Philosophy), in *Theologie und Sozialethik im Spannungsfeld der Gesellschaft: Untersuchungen zur Ideengeschichte des Deutschen Katholizismus im 19. Jahrhundert*, in Langner A. ed., 113-133, Monich: Schöningh.

Hunter, Ian (2001) "The Recovery of Natural Law: Hochstrasser's History of Morality", in *Economy and Society*, 30, pp. 354-367.

Jones, Peter (1994) *Rights*, Houndmills and New York: Palgrave.

Kelsen, Hans (1911) *Über Grenzen Zwischen Juristischer und Soziologischer Methode* (On the Boundaries between Legal and Sociological Method), Tübingen: Mohr.

Mesbāh Yazdi, Mohammad Taghi. (1367sh). *Falsafaye Akhlāgh*. Tehran: Enteshārāte Ettelaāt. [in Persian]

Rommen, Heinrich (1947) *The Natural Law*, in Hanley T. trans., New York: Vail-Ballou Press.

Stammler, Rudolf (1928) *Lehrbuch der Rechtsphilosophie* (Textbook of Legal Philosophy), Berlin,

Pensee Juridique Contemporaine (the Notion of Natural Law and Contemporary Legal Thought)", in *Revue Neo-Scholastique de Philosophie* 30: 418-461.

Dias, RWM (1985) *Jurisprudence*, London: Butterworths.

Ehrlich, Eugen (2002) *Fundamental Principles of the Sociology of Law*, in Moll, W. L. trans., New Brunswick, NJ: Transaction Publisher .

Finnis, John (1980) *Natural Law and Natural Rights*, Oxford: Clarendon Press.

Griffin, John (2008) *On Human Rights*, Oxford: Oxford University Press.

Hāeri Yazdi, Mahdi. (1361sh). *Kāvoshhaye Aghle Amali*, Tehran: Moassesa Mutāleāt wa Tahghighāte Farhangi. [in Persian]

Hollerbach, Alexander (1979) *Das Verhältnis der Katolischen Naturrechtslehre des 19. Jahrhunderts zur Geschichte der Rechtswissenschaft und Rechtsphilosophie* (19th-Century Catholic Natural Law Theory in Relation to the History of Legal Science and

Belmont: Wadsworth, pp. 96-110.

Windscheid, Bernhard (1904) *Gesammelte Reden und Abhandlungen* (Collected lectures and treatises). in Oertmann P. ed., Leipzig: Duncker and Humbolt.

Leipzig: Walter de Gruyter.

Stammler, Rudolf (2000) *The Theory of Justice*, in Husik I, Union trans., NJ: the Lawbook Exchange.

Tabātabāei, Sayyed Mohammad Hossein. (1390sh). *Usoole Falsafa va Raveshe Re'alism*, 2th Vol. 19th publishing. Tehrān: Sadrā. [in Persian]

Talebi, Mohammad Hossein. (1396sh). *Hoghough-e Tabieye Bashar*. Qom: Pazhouheshgāhe Hawze wa Dāneshgāh. [in Persian]

Viola, Francesco (2016) "Natural Law Theories in the 20th Century", in Pattaro E. ed., *A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence*, Vol. 12, *Legal Philosophy in the Twentieth Century: The Civil Law World*, Tom 2: Main Orientations and Topics, Netherland: Springer.

Vlastos, Gregory (1970) "Justice and Equality", in A. L. Melden ed., *Human Rights*, Belmont: Wadsworth, pp. 76-95.

Wasserstrom, Richard (1970) "Rights, Human Rights and Racial Discrimination", in A. L. Melden ed., *Human Rights*,

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

واکاوی انتقادی نظریه‌های قانون طبیعی در اولین مرحله احیای آن در دوره پساتجدد

محمدحسین طالبی^۱

۱. دانشیار فلسفه حقوق، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ایران. رایانامه: mhtalebi@rihu.ac.ir

اطلاعات مقاله:

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ‌ها:

دریافت: ۱۴۰۱/۱۱/۲۷

بازنگری: ۱۴۰۲/۲/۲۱

پذیرش: ۱۴۰۲/۴/۴

انتشار: ۱۴۰۳/۱۱/۱۵

واژگان کلیدی:

احیای قانون طبیعی، واکاوی

انتقادی، نظریه‌های پساتجدد

کاتولیک قانون طبیعی،

نظریه‌های پساتجدد

غیر کاتولیک قانون طبیعی.

چکیده: قانون طبیعی، فرمان‌های ثابت و دائمی عقل عملی درباره رفتارهای اختیاری بشر هستند که انسان‌ها با اطاعت از آنها در همه زمان‌ها و مکان‌ها به خوشبختی می‌رسند. در پی تسلط اندیشه تجربه‌گرایی (پوزیتیویسم) بر عقل‌گرایی در قرن ۱۹ میلادی، مباحث مربوط به قانون طبیعی از رونق افتاد و گفتمان قانون طبیعی کم‌کم به فراموشی سپرده شد. با گذشت بیش از یک قرن، دوباره مطالعه قانون طبیعی در دوره پساتجدد قرن بیستم با جدیتی بیش از دوره‌های گذشته پیگیری شد و گرایش به رویکردهای نو درباره این آموزه در سه مرحله احیا گردید. پرسش اصلی این مقاله عبارت است از اینکه نظریه‌های غربی قانون طبیعی در اولین مرحله احیای آن در دوره پساتجدد کدامند و چه کاستی‌هایی دارند؟ برای پاسخ به این پرسش، این مقاله نظریه‌های متنوع قانون طبیعی را در اولین مرحله احیای آن در قرن بیستم در ضمن سه گفتار، نقد و بررسی می‌کند. در گفتار اول پس از شرح نظریه‌های پساتجدد غیر کاتولیک، کاستی‌های آنها بیان می‌شوند؛ گفتار دوم به مطالعه نظریه‌های کاتولیک در آن دوره پرداخته و اشکال‌های آنها را توضیح می‌دهد؛ آخرین گفتار نیز کاستی‌های مشترک همه نظریه‌های پساتجدد قانون طبیعی را در اولین دوره احیای آن بیان می‌کند. روش پژوهش در این مقاله، ترکیبی از روش‌های نقلی، عقلی و انتقادی است.

استناد: طالبی، محمدحسین (۱۴۰۳). واکاوی انتقادی نظریه‌های قانون طبیعی در اولین مرحله احیای آن در دوره پساتجدد. تأملات

فلسفی ۱۴ (۳۳)، ۳۵۵-۳۲۱. <https://doi.org/10.30470/phm.2023.560420.2269>

ناشر: دانشگاه زنجان.

© نویسندگان.

DOI: <https://doi.org/10.30470/phm.2023.560420.2269>

Homepage: phm.znu.ac.ir

مقدمه

قانون طبیعی در مشهورترین تفسیر خود، فرمان‌های عقل عملی درباره رفتارهای اختیاری بشر برای رسیدن به خوشبختی ابدی است؛ بنابراین، گزاره‌های قانون طبیعی همگی گزاره‌های عقلی هستند که عقل بشر آنها را در همه زمان‌ها و مکان‌ها انشاء می‌کند.

پیشینه مباحث مربوط به قانون طبیعی به قرن ششم پیش از میلاد مسیح بازمی‌گردد. در این تاریخ طولانی (۲۷ قرن) پرفراز و نشیب، قانون طبیعی همواره دستخوش خوانش‌های گوناگون بوده است. زمانی در دوره یونان باستان و به پیروی از ارسطو، قانون طبیعی وسیله رشد بشر برای رسیدن به غایت آفرینش دانسته می‌شد. زمانی دیگر رومیان باستان و به پیروی از سیسرون که خود از حامیان رواقیان یونانی بود، عمل به قانون طبیعی (فرمان‌های عقل) را وسیله عقل‌ورزی در پیروی از نظم حاکم بر جهان دانسته و محتوای قانون طبیعی را دستمایه قانون‌گذاری برای وضع بهترین قوانین در جامعه قرار دادند.

بنیاد قانون طبیعی مسیحی در دوره میانه، اراده خدا بود که عقل ربانی بشر را تأیید

می‌کرد. از آن به بعد، عقل بشر به تدریج جای اراده خدا را در تبیین قانون طبیعی گرفت. به تعبیر دیگر، پس از دوره میانه، قانون طبیعی اعتبار خود را از عقل می‌گرفت، نه از وحی ربانی؛ زیرا قانون طبیعی، فرمان عقل سلیم (نه فرمان وحیانی) دانسته می‌شد. به این دلیل در دوره جدید، عنصر عقلانیت رویکرد فلسفی غالب در تبیین نظام قانون طبیعی بود. با تشکیل حکومت‌های جمهوری در غرب و با رشد عقلانیت در عصر روشنگری، توجه فیلسوفان به حقوق مردم در نظام‌های سیاسی جلب شد و نظریه‌های قانون طبیعی مبنای نظریه‌های حقوق طبیعی قرار گرفت.

به دنبال تسلط اندیشه تجربه‌گرایی بر عقل‌گرایی در قرن ۱۹ میلادی، مباحث مربوط به قانون طبیعی نیز از رونق افتاد. با گذشت بیش از یک قرن، دوباره مطالعه قانون طبیعی در دوره پساتجدد قرن بیستم با جدیتی بیش از دوره‌های گذشته پیگیری شد و گرایش به رویکردهای نو درباره این آموزه در سه مرحله احیا گردید.

با شروع قرن بیستم، اولین مرحله احیای اندیشه قانون طبیعی در دوره پساتجدد پس از آن رخ داد که جامعه علمی روی خوش به پوزیتیویسم حقوقی قرن ۱۹ نشان نداد؛ زیرا

بی‌رغبتی به رعایت قواعد اخلاقی نماد اصلی پوزیتیویسم حقوقی است؛ وضع قوانین بدون توجه به ارزش‌های اخلاقی و یا مخالف با اصول اخلاقی در جوامع غربی سبب شد تا جامعه غربی و بیش از همه، فیلسوفان اخلاق-مدار به ریشه این قوانین هنجارشکن توجه کرده و پوزیتیویسم حقوقی را عامل ایجاد چنین وضعیتی بدانند. ازاین‌رو، فیلسوفان طرفدار قانون طبیعی، مانند چارمونت^۱، استاملر^۲، کلسن^۳ و کاترین^۴ دوباره به طرح آرای فلسفی در چگونگی رعایت اخلاق در وضع قانون روی آورده و مباحث قانون طبیعی را از نو مطرح کردند.

مرحله دوم احیای گفتمان قانون طبیعی در دوره پساتجدد پس از جنگ جهانی دوم در نیمه قرن بیستم اتفاق افتاد. آشتی‌های اخلاقی از راه نسل‌کشی‌هایی که ابتدا در غرب شروع شد و پس از چندی دامنه آتش آن همه‌جا را فرا گرفت، سبب شد تا جامعه جهانی به این واقعیت توجه کند که نظام‌های حقوقی و سیاسی در چارچوب وضع قوانین جدید (که به پشتوانه اندیشه پوزیتیویسم

حقوقی در کشورها ایجاد شده بود)، اجازه خونریزی و هتک حیثیت انسان‌ها را داده بودند و یا دست‌کم آن نظام‌ها نتوانسته بودند جلوی جنگ و خونریزی را در دو جنگ جهانی بگیرند. به این دلیل، قوانین اخلاقی مبتنی بر اندیشه عقلی قانون طبیعی توجه جهانیان را به خود معطوف کرد و فیلسوفان قانون طبیعی در غرب، همانند ماریتن^۵، رومن^۶، دی‌انتروز^۷، مکینرنی^۸، کنی^۹ و مک-ایتایر^{۱۰} بار دیگر بر اهمیت این قانون در نظام سیاسی، حقوقی و اخلاقی و در یک کلام، در نظام زندگی مردم تأکید کردند.

سومین و آخرین مرحله احیای اندیشه قانون طبیعی در دوره پساتجدد از دو دهه پایانی قرن بیستم با توجه فیلسوفان و حقوق-دانان به مسأله حقوق بشر شروع شد؛ زیرا از یک‌سو، حقوق بشر در زندگی مردم از اهمیت فراوان برخوردار است و نظام‌های سیاسی در کشورها در دهه‌های پایانی قرن بیستم همواره داعیه رعایت، پاسداشت و حمایت از اصول حقوق بشر را در سرزمین-های زیر نفوذ خود داشته‌اند، و از سوی دیگر،

6 Rommen.

7 d'Entrevies.

8 MacInerney.

9 Kenny.

10 MacIntyre.

1 Charmont.

2 Stammler.

3 Kelsen.

4 Cathrein.

5 Maritain.

گفتمان قانون طبیعی بنیاد حقوق بشر را تحکیم کرده و راه‌های استیفای این حقوق را به مردم می‌آموزد، توسعه بحث درباره اندیشه قانون طبیعی بار دیگر در دستور کار اندیشمندان این حوزه از دانش، از جمله فولر،^۱ دورکین^۲ و مشهورتر از همه، فینیس^۳ قرار گرفت. در این مقاله به این پرسش پاسخ داده می‌شود که نظریه‌های قانون طبیعی در اولین مرحله احیای آن در دوره پسانتجدد کدامند و چه کاستی‌هایی دارند؟

۱. اولین مرحله احیای قانون طبیعی در دوره پسانتجدد

همه نظام‌های اجتماعی پوزیتیویستی، چه حقوقی، چه سیاسی و چه اخلاقی در یک اصل با یکدیگر هم‌رأی هستند. آن اصل عبارت است از اینکه خواست مردم، ملاک درستی هنجارهای اجتماعی (حقوقی، سیاسی و اخلاقی) است. در مقابل، گفتمان قانون طبیعی بر این اصل تأکید دارد که فهم برهانمند یا به عبارتی شناخت عقلی، بنیاد درستی هنجارهاست. به سخن دیگر، طرفداران قانون طبیعی بر این قاعده مهم پافشاری می‌کنند که عقل برهانی بشر، قانون-

های ذاتی برآمده از طبیعت موجودات را در راستای اهداف خود می‌فهمد و آن را ملاک درستی اعمال انسان قرار می‌دهد. این قوانین ذاتی که همگی عقلی هستند، قانون طبیعی^۴ نام دارند. قانون طبیعی همواره با هنجارهای اخلاقی موافق بوده و اصول سیاست را در جامعه تعیین می‌کند. بنابراین، دکترین قانون طبیعی همواره بر رعایت اصول اخلاقی در امر قانون‌گذاری، سیاست‌گذاری و اداره جامعه بشری تأکید داشته است؛ در حالی که نظام‌های پوزیتیویستی حقوقی، سیاسی و اجتماعی به اصول اخلاقی حاکم بر زندگی مردم توجهی ندارند و خود را ملزم به رعایت آن اصول نمی‌دانند.

سلطه پوزیتیویسم فلسفی بر عقل‌گرایی در قرن نوزدهم میلادی سبب شد که گفتمان قانون طبیعی کم‌کم به فراموشی سپرده شود. برنهارد ویندشید^۵ (۱۸۱۷-۱۸۹۲م)، حقوق‌دان معروف آلمانی قرن نوزدهم، در سال ۱۸۵۴ اعلام کرد که رؤیای قانون طبیعی به پایان رسیده است؛ اما او سی سال بعد با اکره نوشت: «قانون عقلی فراگیر، ثابت و تغییرناپذیر هنوز پابرجاست»

4 Natural law.

5 Bernhard Windscheid.

1 Fuller.

2 Dworkin.

3 Finnis.

(Windscheid, 1904: 9, 105). یکی

از نتایج گرایش به اندیشه پوزیتیویستی و بی-اعتنایی به تفکر قانون طبیعی در جامعه غربی قرن نوزدهم آن بود که نوعی بی اخلاقی در نظام‌های حقوقی، سیاسی و اجتماعی حاکم شود.

با شروع قرن بیستم اندیشمندان جامعه غربی و بیش از همه، فیلسوفان اخلاق‌مدار، تاب تحمل این بی حرمتی را از کف داده و به ریشه این هنجارشکنی توجه کرده و پوزیتیویسم حقوقی را عامل ایجاد چنین وضعیتی دانستند. به همین دلیل بود که فیلسوفان طرفدار قانون طبیعی دوباره به طرح آرای فلسفی درباره چگونگی رعایت اخلاق در وضع قانون روی آورده و مباحث قانون طبیعی را با ویرایش جدید مطرح کردند. با آنکه آنان در طرح مباحث قانون طبیعی هدف مشترک داشتند، اما گرایش‌های مذهبی آنان را در تفسیر خود از این قانون به رویارویی کشاند و هر کدام را در یکی از دو گروه کاتولیک و غیر کاتولیک قرار داد. به این دلیل برای پاسخ‌گویی به پرسش اصلی این مقاله، باید پاسخ سه پرسش مقدماتی دیگر دانسته شود؛ این پرسش‌ها به ترتیب عبارتند از:

۱. نظریه‌های پساتجدد غیر کاتولیک در نخستین دوره احیای قانون طبیعی کدامند و چه اشکالاتی دارند؟

۲. نظریه‌های پساتجدد کاتولیک در نخستین دوره احیای قانون طبیعی کدامند و چه اشکالاتی دارند؟

۳. کاستی‌های نظریه‌های قانون طبیعی در اولین مرحله احیای قانون طبیعی کدامند؟

با توجه به این پرسش‌ها، این مقاله در سه گفتار تنظیم شده است. هر گفتار در صدد است به یکی از این سؤالات پاسخ دهد.

اولین مرحله احیای اندیشه قانون طبیعی در دوره پساتجدد در دو حوزه اندیشه فلسفی - حقوقی رخ داد. از یک سو، اندیشه‌های جدید غیر کاتولیک، مثل نوکانتی‌ها، در گفتمان قانون طبیعی شرکت کردند و از سوی دیگر، نظریه اصلاح‌شده کاتولیک درباره قانون طبیعی مطرح شد. در این نوشتار این دو حوزه اندیشه فلسفی - حقوقی در دو گفتار جداگانه بررسی شده و در گفتار سوم به طور انتقادی مطالعه می‌شوند.

۱-۱. گفتار اول: نظریه‌های پساتجدد غیر کاتولیک در نخستین دوره احیای قانون طبیعی

نظریه‌های پساتجدد غیر کاتولیک در نخستین

دورهٔ احیای قانون طبیعی کدامند و چه اشکالاتی دارند؟

در اولین دههٔ قرن بیستم میلادی آثار علمی متنوعی دربارهٔ قانون طبیعی نوشته شد. برخی از این آثار از اندیشهٔ مسیحیت کاتولیک متأثر بوده و برخی دیگر نظریه‌های جدیدی را در این موضوع پایه‌گذاری کرده‌اند. در این گفتار نظریه‌های غیرکاتولیک قانون طبیعی نقد و بررسی می‌شوند. تنها وجه مشترک این دسته از نظریه‌ها آن است که هیچ‌کدام در مسألهٔ قانون طبیعی از اندیشه‌های مسیحی کاتولیک دربارهٔ قانون طبیعی تأثیر نپذیرفته‌اند. بنابراین، این دسته از نظریه‌های قانون طبیعی همگی سکولار هستند. مهم‌ترین نظریه‌های غیرکاتولیک در اولین دورهٔ احیای آموزه قانون طبیعی در دورهٔ پسانجدد به شرح زیر بازخوانی و بررسی می‌شوند:

۱-۱-۱. نظریهٔ ایدئالیسم حقوقی

با آنکه در دههٔ اول قرن بیستم آثار گوناگون دربارهٔ قانون طبیعی تولید شد، هیچ‌یک از نویسندگان پیش از جوزف چارمونت^۱ (۱۹۱۰) به احیای قانون طبیعی در سال‌های

آغازین قرن بیستم تصریح نکرده‌اند. او این مطالب منتشرشده را نوعی ایدئالیسم حقوقی نامیده است. ایدئالیسم حقوقی اندیشه‌ای حقوقی است که مشروعیت را در انطباق قواعد حقوقی با آموزه‌های اخلاقی دانسته و قوانین را نوعی فناوری و تکنیک برای به-دست‌آوردن آن آموزه‌ها می‌داند. حق‌های طبیعی (ذاتی و غیرموضوعه) بخشی از موضوعات مورد توجه در مکتب ایدئالیسم حقوقی است. این مکتب قواعد اخلاقی و حق‌های برآمده از آن را قوانین و حقوق ایدئال دانسته و گفتمان قانون طبیعی و حقوق طبیعی را گفتمان حقوقی می‌داند.

با این‌همه، چارمونت بیش از آنکه به بحث دربارهٔ قانون طبیعی بپردازد، همانند پیشینیان خود در قرن‌های ۱۷ و ۱۸ میلادی، بیشتر به حقوق طبیعی توجه کرده که بر بنیاد قانون طبیعی بنا شده‌اند؛ حقوقی که در اعلامیهٔ فرانسه به سال ۱۷۸۹ میلادی با عنوان اعلامیهٔ حقوق انسان و شهروند^۲ و در اعلامیهٔ استقلال آمریکا به سال ۱۷۷۶ میلادی و در اندیشهٔ کانت نیز جلوه کرده بود.

آنچه چارمونت بیش از همه از آن دفاع می‌کرد، نقش قانون بود که مکتب

2 Declaration of the Rights of Man and of the Citizen.

1 Joseph Charmont.

سودگرایی و پوزیتیویسم فلسفی قرن ۱۹، بیش از دیگر مکاتب آن را عقیم کرده بودند. او به خوبی تضاد میان قانون و امیال شخصی افراد را درک می‌کرد و بر نقش فعال تلاش برای استیفای حق‌های ذاتی بشر و بر اهمیت اهداف قانون تأکید داشت. با این همه، به نظر نمی‌رسد که چارمونت خیلی موافق با درون-گرایی مسیحی در موضوع قانون طبیعی بوده است (Viola, 2016: 6).

در حقیقت، به دلیل آنکه آموزه‌های قانون طبیعی همگی قواعد اخلاقی (نه حقوقی) هستند، قرار دادن قانون طبیعی در مطالعات حقوقی در زمان نخستین احیای آن در اولین دهه‌ی قرن بیستم میلادی با اعتراض پوزیتیویست‌ها مواجه شد. آنان می‌گفتند موضوع دانش حقوق و مطالعات حقوقی قوانین موضوعه است، نه قوانین اخلاقی. بنابراین، مباحث قانون طبیعی ربطی به دانش حقوق ندارد؛ زیرا محتوای آن اخلاقی است، نه حقوق وضعی. به این دلیل طرفداران حقوق ایدئال تلاش کردند این اشکال را با این ادعا برطرف کنند که دانش حقوق فقط مطالعه‌ی قوانین موضوعه نیست؛ بلکه قوانین ایدئال نیز بخشی از موضوع دانش حقوق هستند؛ هرچند که این قوانین وضع نشده

باشند. از آنجاکه قواعد طبیعی اخلاقی موجود در گفتمان قانون طبیعی قوانین ایدئال هستند، مطالعه‌ی قانون طبیعی نیز بخشی از دانش حقوق است (Dabin, 1928: 431)؛ همچنین، به دلیل آنکه حق‌های ذاتی (غیرموضوعه) همواره می‌توانند مورد توجه دانش حقوق باشند، گفتمان قانون طبیعی نیز که حامی حق‌های ذاتی است، می‌تواند بخشی از دانش مطالعات حقوقی باشد (Viola, 2016: 7).

۲-۱-۱. مطالعه انتقادی

به نظر می‌رسد بر نظریه‌ی ایدئالیسم حقوقی در خصوص بحث از قانون طبیعی سه اشکال وارد باشد:

۱. ابهام در مفهوم قانون ایدئال: به دلیل آنکه طرفداران مکتب ایدئالیسم حقوقی، اصول این مکتب و نظریه‌های خود را بر قانون ایدئال بنا کرده و مباحث قانون طبیعی را بر آن استوار ساختند، لازم بود آنان نخست قانون ایدئال را معرفی کرده و ویژگی‌های آن را بیان کنند، سپس به توضیح قانون طبیعی بپردازند؛ اما آنان بدون توجه به این مطلب در صدد اثبات این حرف برآمدند که قانون طبیعی قانونی ایدئال بوده و بحث درباره‌ی آن جزئی از مباحث دانش حقوق است.

۲. ابهام در مقصود از درون‌گرایی: مکتب ایدئالیسم حقوقی به نمایندگی چارمونت با درون‌گرایی مسیحی در موضوع قانون طبیعی موافق نبوده است ([Viola, 2016: 6](#)). با این‌همه، چارمونت هیچ‌گاه مراد از درون‌گرایی را که انکار می‌کرد، بیان نکرده است.

درون‌گرایی که چارمونت با آن موافق نبوده، اگر به معنای علم حضوری به ذات و طبیعت بشر باشد، تنها راه شناخت قانون طبیعی است و هیچ نظریه‌ای درباره قانون طبیعی نمی‌تواند بدون آن به نتیجه مطلوب برسد؛^۱ هرچند بعید است مراد از درون‌گرایی در اندیشه مسیحی علم حضوری باشد؛ زیرا شهادی بر این مراد در آثار مسیحی وجود ندارد.

۳. نفی لزوم شناخت قانون طبیعی پیش از وضع قوانین عرفی: یکی از دلایل پوزیتیویست‌ها برای انکار ایدئالیسم حقوقی آن است که آنها قانون طبیعی (قانون ایدئال) را جزء مباحث دانش حقوق نمی‌دانستند. ایدئالیست‌ها در پاسخ می‌گفتند که قانون ایدئال، هرچند غیرموضوعه است، اما بحث

درباره آن جزء مباحث دانش حقوق است. به عقیده نگارنده، اینکه قانون طبیعی بخشی از مطالعات حقوقی باشد یا نباشد، در اهمیت بحث از قانون طبیعی نقشی ندارد؛ زیرا اهمیت قانون طبیعی را نمی‌توان در این مسأله انکار کرد که همه قوانین موضوعه را که بشر در جوامع مختلف وضع می‌کند، خواه ناخواه برای بهبود وضع زندگی خود وضع می‌کند. برای آنکه انسان لذت زندگی را درک کند، باید درک کند که حقوق طبیعی‌اش تأمین شده است. تأمین حقوق طبیعی به‌طور مستقیم بر شناسایی آنها مبتنی است. برای تعیین حقوق طبیعی باید قانون طبیعی را به‌خوبی شناخت. در نتیجه، بشر برای وضع قانون بهتر چاره‌ای جز شناخت قانون طبیعی و اهتمام به پاسداشت آن ندارد؛ خواه قانون طبیعی را جزئی از مباحث حقوقی بدانیم یا نه.

۳-۱-۱. نظریه نوکانتی قانون طبیعی

یکصدسال بعد از کانت، نوکانتی‌ها در اواخر قرن نوزده تا نیمه قرن بیستم، اندیشه حقوقی کانت را ترویج کردند. کانت اعتقاد داشت ماهیت قانون دو ویژگی دارد: جهان‌شمولی

۱ نظریه اسلامی قانون طبیعی بشر در جای خود به تفصیل درباره این مطلب توضیح می‌دهد.

بدون محتوا بود که می‌تواند مضامین متنوعی را در خود جای دهد. این امر به زندگی اجتماعی در یک جامعه بستگی دارد (Rommen, 1947: 135-136). تفاوت اصلی نظریه‌های نوکانتی و غیرنوکانتی همین امر بود.

با این‌همه، نوکانتی‌ها در پردازش اندیشه‌های خود تفاوت‌هایی نیز داشتند. مهم‌ترین نماینده نظریه‌پردازان نوکانتی حقوقدانی آلمانی به نام رودلف استاملر^۳ (۱۸۵۶-۱۹۳۸م) بود. او درباره قانون به مثابه معیاری بنیادین^۴ سخن می‌گفت که با آن می‌توان به درستی یا نادرستی محتوای یک قانون مصوب پی برد (Rommen, 1947: 136). استاملر معتقد بود هر دوره‌ای از زندگی انسان قانون صحیح خودش را می‌طلبد که با قوانین موضوعه آن زمان باید هم‌زیست باشد.

بر اساس نظر استاملر، هدف قانون طبیعی ایجاد هماهنگی در جامعه است؛ هماهنگی‌ای که به افراد این امکان را می‌دهد که با یکدیگر با کرامت نفس و عدالت زندگی کنند. این امر مسئله اساسی مورد علاقه

(کلیت)^۱ و درونی (باطنی) بودن.^۲ نوکانتی‌ها نیز به پیروی از کانت، به مفهوم جهان‌شمولی اخلاقی توصیه می‌کردند (Hunter, 2001: 354). این مفهوم جهان‌شمول اخلاقی همان قانون طبیعی در اندیشه کانت و نوکانتی‌هاست که امروزه، به عقیده طرفداران قانون طبیعی، همواره تنها دلیل اثبات حقوق طبیعی بوده و حقوق طبیعی در نگاه بسیاری از فیلسوفان حقوق معاصر مترادف با «حقوق بشر» است (Jones, 1994: 72; Finnis, 1980: 198; Vlastos, 1970: 79; Wasserstrom, 1970: 97, f.n. 2; Griffin, 2008: 1).

فلسفه حقوق نوکانتی ترویج‌کننده آن دسته از آموزه‌های فلسفه حقوقی تأثیرگذار در اروپا بود که ریشه در آرای کانت داشت. طرفداران این مکتب فلسفی - حقوقی میان صورت و ماده قوانین موضوعه، یعنی ظاهر و محتوای آن فرق می‌گذاشتند. مراد آنان از صورت قانون، شرایط تعیین‌کننده‌ای بود که براساس آن، قانون موضوعه قانونی واقعی می‌شد. به این دلیل، مسئله ظاهر و صورت قانون در نگاه نوکانتی‌ها، پرسش از محتوای حقوقی آن قانون نبود؛ بلکه پرسش از قالبی

4 The idea of law as a fundamental criterion.

1 Universality.

2 Subjectivity.

3 Rudolf Stammler.

استاملر بود که با وضع قوانین خاص مورد نیاز جامعه به دست می‌آید؛ چون هر جامعه‌ای به قوانین مناسب خود و بنابراین، به قانون طبیعی نیازمند است، استاملر ایده «قانون طبیعی با مضامین متنوع» را پذیرفت (Dias, 1985: 479-480).

مفهوم طبیعت از نظر استاملر، برداشت یکسان (متحدالشکل) و فراگیر^۱ از یک تجربه خارجی بود و ربطی به مفهوم وجودشناختی^۲ یا مردم‌شناختی^۳ طبیعت نداشت. به عبارتی دقیق‌تر، طبیعت یک وحدت ثابت و یکنواختی نظام‌مند^۴ از یک حوزه تجربی است (Stammler, 2000: 73). در حقیقت، این مفهوم طبیعت در مورد قانون نیز به کار می‌رود و به عنوان ایده هم-افزایی اجتماعی شناخته شده و خود را واقعیتی خاص نشان می‌دهد که نیازمند پژوهشی متناسب با خود است.

استاملر بحث خود را درباره طبیعت قانون چنین ادامه داده است: بنابراین، ما از مفهوم «قانون طبیعی» که مبتنی بر فهم طبیعت بشر است، صرف نظر کرده و توجه خود را به پژوهشی درباره «طبیعت قانون» که طبیعتی

غایت‌شناسانه^۴ است، معطوف می‌کنیم (Stammler, 2000: 76, 166). او به-صراحت می‌گفت: «هر قانون موضوعه تلاشی برای دستیابی به یک قانون عادلانه است» (Stammler, 2000: 24) و هدف قانون طبیعی آن است که وضع شود.

قانون موضوعه در اندیشه استاملر، صورت ظاهر (و فصل ممیز) زندگی اجتماعی بود؛ زیرا از نظر او هیچ حیات اجتماعی ممکن نبود مگر آنکه مصالح آن از راه قانون موضوعه تأمین می‌شد. در حقیقت، استاملر می‌خواست با این بیان اعلام کند که نظریه آنارشیزم^۵ مردود است. نظریه آنارشیزم معتقد است بشر در ذات خود برای رسیدن به سعادت، نیازی به دولت و وضع قانون ندارد. مصلحت جامعه در رعایت قوانین اخلاقی است، نه قوانین موضوعه.

به عقیده استاملر، هر جامعه بشری دو عنصر دارد: عنصر مادی و عنصر صوری. رکن مادی جامعه، نیازمندی‌هایی است که بر فعالیت‌های اجتماعی دلالت دارند و رکن صوری آن، قوانین موضوعه است. بنابراین، مفهوم قانون مربوط به رکن صوری جامعه

4 Teleological.

5 Anarchism.

1 Uniform and universal.

2 Ontological.

3 Anthropological.

است (Stammler, 1928: 35-56). به

دلیل این عنصر صوری است که آزادی و خودمختاری افراد جامعه محدود می‌شوند.

برخلاف نظر بیشتر کاتولیک‌های اولین

دوره احیای قانون طبیعی، استاملر باور داشت

قانون غیرعادلانه، با آنکه ارزش اخلاقی

ندارد، اما می‌تواند ارزش حقوقی داشته باشد؛

زیرا به اعتقاد او، حوزه هست‌ها و باید‌ها، از

هم جداست و این دو حوزه با یکدیگر هیچ

ارتباطی ندارند. او قانون را به سخن تشبیه

کرده و می‌گفت: همچنانکه سخن می‌تواند

خوب یا بد باشد، قانون نیز می‌تواند خوب،

یعنی عادلانه بوده یا بد، یعنی ناعادلانه باشد.

عادلانه یا ناعادلانه بودن در ماهیت قانون

دخالتی ندارند (Stammler, 2000: 88).

قانون بودن قانون موضوعه مربوط به حوزه

هست‌هاست و عادلانه یا ناعادلانه بودن آن به

حوزه باید‌ها مربوط است و این دو حوزه با

همدیگر هیچ ارتباطی ندارند.

افزون بر نظریه استاملر، آرای

دانشمندانی همچون دل‌وکیو^۱، گویرث^۲،

بیلولد^۳ و برونزورد^۴ نیز در ردیف نظریه‌های

نوکانتی شناخته می‌شوند. دل‌وکیو بزرگ-

ترین فیلسوف حقوق نوکانتی در ایتالیا در

اولین دوره احیای قانون طبیعی در قرن بیستم

بود. گویرث نیز الهام‌بخش بیلولد و برونزورد

در نظریه مشترک آن دو در کتاب قانون به

مثابه حکم اخلاقی^۵ (۱۹۸۶) بوده است.

بااین‌همه، تأثیر نظریه‌های نوکانتی آنان از

نظریه استاملر به مراتب کمتر است. به دلیل

رعایت اختصار در این نگارش ما از توضیح

دیگرنظریه‌های نوکانتی خودداری می‌کنیم

۴-۱-۱. مطالعه انتقادی نظریه نوکانتی قانون طبیعی

۱. محدود کردن سعادت بشر (غفلت از

سعادت فردی و گروهی): بسیاری از

نظریه‌پردازان قانون طبیعی هدف این قانون را

سعادت بشر می‌دانند. به‌یقین این هدف نسبت

به هدفی که نوکانتی‌ها، از جمله استاملر، به

قانون طبیعی نسبت می‌دهند، گسترده‌تر است؛

زیرا سعادت بر سه نوع است: فردی، اجتماعی

و جامعه‌ای (گروهی). نوکانتی‌ها فقط به

سعادت اجتماعی توجه کرده و از سعادت

فردی و گروهی (جامعه‌ای) انسان‌ها غافل

مانده‌اند.

۲. نفی شمول و اشتراک حکم عقل

4 Brownsword.

1 Del Vecchio.

2 Gewirth.

3 Beylerveld.

سلیم (لزوم نسیت در مفاد قانون طبیعی):
استاملر به نمایندگی از نوکانتی‌ها ایده «قانون طبیعی با مضامین متنوع» را پذیرفت (Dias, 1985: 479-480). این ایده بر نااثبات بودن قانون طبیعی در مکان‌ها و زمان‌های مختلف دلالت دارد. لازمه این عدم ثبات، نسیت احکام عقلی است.

به نظر می‌رسد این ایده ناصحیح است؛ زیرا قانون طبیعی حکم عقل درباره رفتارهای فردی، اجتماعی و جمعی (گروهی) آدمی است. نه تنها نظریه پردازان غیرمسلمان، بلکه اندیشه فلسفی اسلام نیز بر این مطلب واقف است که عقل برهانی همه آدمیان که هدیه خداوند متعال به انسان‌هاست، گوهر ارزشمندی است که در همه انسان‌ها به‌طور مساوی حکم می‌کند، خواه انسان‌ها همگی در یک جامعه زندگی کنند، یا در جوامع متفاوت. محتوا و اصول قانون طبیعی برخلاف باور نوکانتی‌ها، اموری ثابت است، نه آنکه قانون طبیعی مشتمل بر مضامین متعدد و متنوع باشد. نسیت گرایی در احکام عقلی عقلاً مردود است؛ زیرا این ادعای کلی که «همه احکام عقلی نسبی و نااثباتند»، خودش را نیز شامل می‌شود و در نتیجه، این ادعا خودش

را نقض می‌کند. به بیان روشن‌تر، اگر بنا باشد حکم عقلی نسبی و نااثبات باشد، این ادعا که «همه احکام عقلی نسبی و نااثباتند» نیز نااثبات و نسبی خواهد بود. نتیجه عدم ثبات این گزاره آن است که «هیچ کدام از احکام عقلی نسبی و نااثبات نیستند».

۳. نفی ارتباط هست و باید: استاملر عادلانه یا ناعادلانه بودن یک قانون را در ماهیت آن دخیل نمی‌داند. قانون بودن قانون موضوعه مربوط به حوزه هست‌ها بوده و عادلانه یا ناعادلانه بودن آن به حوزه باید‌ها مربوط است و از نظر او، این دو حوزه با هم هیچ ارتباطی ندارند (Stammler, 2000: 88).

یکی از مشکلات استاملر همین مطلب است که او حوزه هست‌ها را به باید‌ها نامربوط می‌داند. مسأله ارتباط یا عدم ارتباط میان «هست و باید» از زمان دیوید هیوم^۱ در قرن ۱۸ میلادی در آثار مکتوب دانشمندان مطرح شد. بسیاری از دانشمندان غربی پس از او تاکنون به انفکاک و عدم ارتباط میان هست و باید فتوا داده و می‌دهند.

در مقابل، اندیشه صحیح فلسفی به ارتباط هست و باید و ابتنای باید بر هست

1 David Hume.

۱-۱-۵. نظریه جامعه‌شناختی حقوق^۲

برخلاف نظریه نوکانتی که به صورت‌بندی قانون (ظاهرگرایی)^۳ توجه ویژه داشت، دسته‌ای از نظریه‌های حقوقی با عنوان عام «نظریه‌های ضدظاهرگرایی»^۴ به محتوا و باطن قانون بیش از ظاهر آن اهمیت می‌دادند. ایده ضدظاهرگرایی از آخرین دهه قرن ۱۹ میلادی شروع شد و تا زمان جنگ جهانی دوم حضور جدی و مؤثر در گفتمان حقوقی غرب داشت. واکنش در برابر مکتب تفسیری حقوق در فرانسه و مباحث اجرایی کردن حقوق شهروندی در آلمان، روح تازه‌ای در کالبد ایده ضدظاهرگرایی در اوایل قرن بیستم دمید.

یکی از نظریه‌های ضدظاهرگرایی که سبب احیای مباحث قانون طبیعی در اولین دوره احیای قانون طبیعی پساتجدد در قرن بیستم شد، نظریه جامعه‌شناختی حقوق بود. چون این نظریه مخالف ظاهرگرایی پوزیتیویسم حقوقی بود، محتوای آن سبب شد تا آموزه‌های قانون طبیعی نیز که ضدپوزیتیویسم حقوقی بودند، به‌خوبی ترویج شوند. هرچند مکتب ضدظاهرگرایی

پایبند است (اوحدی حائری، ۱۳۹۸: ۳۳۵ و

۳۳۹-۳۴۰؛ طباطبایی، ۱۳۹۰: ۱۹۲؛ مصباح

یزدی، ۱۳۶۷: ۲۵-۲۷؛ مهرآرام، ۱۴۰۱:

۴۲۷).^۱ یکی از شواهد این اندیشه صحیح

قانون‌گذاری بر اساس مردم‌سالاری (دموکراسی) در بسیاری از جوامع بشری است. اگر بایدها (که یکی از آنها لزوم قانون‌گذاری است) بر هست‌ها (که یکی از آنها خواست اکثریت مردم است) مبتنی نبودند، قانون‌گذاری در جوامع مردم‌سالار بر اساس خواست مردم رخ نمی‌داد. اکنون در بسیاری از جوامع، به‌ویژه در جوامع غربی، قوانین بر اساس خواست اکثر مردم وضع می‌شود. این امر بر این مطلب دلالت دارد که وقتی به این «هست» پی می‌بریم که اکثر مردم چیزی را می‌خواهند، به این «باید» می‌رسیم که پس باید قوانین مطابق با خواست آنان وضع شود. بنابراین، حتی منکران استنتاج «باید از هست» و ابتدای «باید بر آن» در جوامع خود در مسأله قانون‌گذاری یا حکومت و یا ... دارند به استنتاج «باید از هست» عمل می‌کنند و خود از این عمل غافل هستند.

2 Sociological theory of law.

3 Formalism.

4 Anti-Formalism theories.

۱. برای اطلاع بیشتر از تحلیل رابطه باید و هست ر.ک:

حائری یزدی، ۱۳۶۱ و احمدی، ۱۳۶۳.

حقوق با مکتب قانون طبیعی تفاوت‌های فراوان دارند، با این‌همه، رگه‌های باریکی از آموزه‌های قانون طبیعی در نظریه جامعه-شناختی حقوق وجود داشت. به این دلیل ترویج این نظریه تا اندازه‌ای ترویج مخفیانه قانون طبیعی نیز بود. کلسن^۱ و بابیو^۲ شاخص‌ترین فیلسوفان حقوق طرفدار نظریه جامعه‌شناختی حقوق بودند (Kelsen, 1911: 16). بابیو نظریه جامعه‌شناختی حقوق را «نظریه قانون طبیعی روزآمدشده»^۳ می‌نامید (Bobbio, 1965: 141).

ایده ظاهرگرایی ادعا می‌کرد که قانون موضوعه، قانونی است که قانون‌گذار آن را صورت‌بندی کرده و سپس به‌طور رسمی آن را وضع می‌کند. نظریه جامعه‌شناختی حقوق این ادعا را مردود می‌دانست و معتقد بود که قبل از به رسمیت شناخته شدن قانون از سوی قانون‌گذار، آن قانون در جامعه وجود داشته است. دانش حقوق باید بتواند فرایند وضع قانون را از نخستین مراحل آن در زندگی اجتماعی توصیف کند. یوگن ارلیچ^۴ (۱۸۶۲-۱۹۲۲م)، یکی از پایه‌گذاران مکتب جامعه‌شناسی حقوق می‌گوید: «در حال

حاضر مثل دیگر اوقات، مرکز ثقل پیشرفت حقوق، نه در قانون‌گذاری است، نه در دانش حقوقدانان و نه در احکام قضایی؛ بلکه در خود جامعه است» (Ehrlich, 2002: LIX).

بر اساس این نظریه، پیش از صورت-بندی قوانین وضعی، روابط اجتماعی می-توانند قانون تولید کنند. به تعبیر دیگر، جامعه به‌خودی‌خود قانون‌ساز است. از این نظرگاه، دیگر با قانون طبیعی به سبب آنکه وضع یا صورت‌بندی نشده است، به‌عنوان یک قانون ناصحیح رفتار نمی‌شود. به این دلیل است که ارلیچ قانون طبیعی را به دانش فلسفه حقوق پیوند زده و قلمرو این دانش را بحث درباره الزام قانونی^۵ می‌داند. حال باید بینیم چگونه قانون طبیعی با ترویج نظریه جامعه-شناختی حقوق احیا شده است.

بی‌تردید ایده جامعه‌شناختی حقوق و آموزه قانون طبیعی ویژگی‌های مشترک دارند. به دلیل وجود این ویژگی‌های مشترک است که ترویج محتوای نظریه جامعه‌شناختی حقوق به احیای محتوای قانون طبیعی نیز انجامیده است. برخی از این اوصاف مشترک

4 Eugen Ehrlich.

5 Legal ought.

1 Kelsen.

2 Bobbio.

3 Updated natural law theory.

عبارتند از:

دو، اصلاً قانون نیست.

۶-۱-۱. مطالعه انتقادی

۱. محدود کردن قوانین طبیعی به قوانین اجتماعی (غفلت از قوانین فردی و گروهی): مکتب جامعه‌شناختی حقوق، همهٔ قوانین طبیعی را قانون‌هایی اجتماعی تلقی می‌کرد؛ در حالی که مکاتب قانون طبیعی برخلاف ادعای ایدهٔ جامعه‌شناختی حقوق، قوانین طبیعی را عام‌تر از قوانین اجتماعی می‌دانند. آنها این قوانین را ابتدا به دو دستهٔ قوانین شخصی و جمعی (گروهی) تقسیم می‌کنند. موضوع قوانین شخصی افراد بوده و موضوع قوانین جمعی (گروهی) مجموعه‌ای از افراد هستند که در یک گروه حضور دارند. به بیان دیگر، یک گروه (از افراد) موضوع قوانین جمعی (گروهی) است. قوانین مربوط به اجتماعات، انجمن‌ها، ملت‌ها و ... همگی قوانین جمعی هستند.

قوانین شخصی نیز بر دو دستهٔ فردی و اجتماعی تقسیم می‌شوند. قوانین فردی آن دسته از قوانینی هستند که آزادی‌های فردی اشخاص را محدود و معین می‌کنند، مثل قوانین راهنمایی و رانندگی و سائط نقلیه. قوانین اجتماعی نیز قانون‌هایی هستند که

۱. هر دو یک دشمن مشترک به نام انحصارگری حقوقی^۱ دولت، یا به عبارتی نفی کثرت‌گرایی حقوقی^۲ دارند. براساس آموزه‌های هر دو مکتب (قانون طبیعی و جامعه‌شناختی حقوق)، قوانین ابزارهای اجتماعی برای هدایت مردم در انجام امور اجتماعی در جامعه هستند. به بیان دیگر، به جز قوانینی که دولت وضع می‌کند و با آنها آزادی‌های مردم را محدود می‌کند، قوانین دیگری هم وجود دارند که جامعه آنها را پذیرفته و مردم نیز آنها را رعایت می‌کنند. بنابراین، منشأ الزام قانونی (حقوقی) فقط دولت‌ها نیستند؛ بلکه جوامع نیز الزام قانونی ایجاد می‌کنند.

۲. نظریهٔ جامعه‌شناختی حقوق، همانند نظریهٔ قانون طبیعی، الزام قهری را یکی از ارکان و اجزای تعریف قانون نمی‌دانند؛ بلکه آن را وصف ثانوی (فرعی) قانون می‌شناسند (Ehrlich, 2002: 61) که افراد جامعه آن را پذیرفته‌اند.

۳. هر دو مکتب مخالف جداسازی اخلاق و قانون هستند (Ehrlich, 2002: 39-40). بنابراین، قانون ناعادلانه از نگاه آن

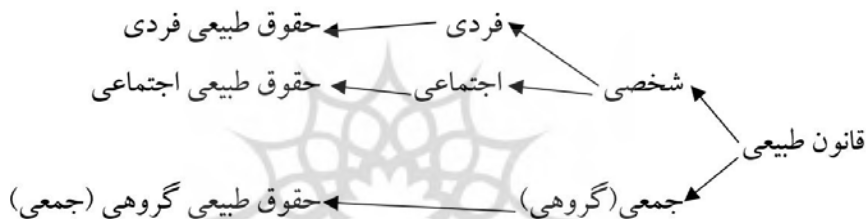
2 Legal pluralism.

1 Legal monopoly.

هرچند موضوع آنها اشخاصند، اما اشخاص با قید تعامل با دیگران موضوع قوانین اجتماعی‌اند. به سخن دیگر، این دسته از قوانین مرز آزادی‌های دیگران را نیز بیان می‌کنند، مثل قوانین مربوط به خانواده (ازدواج، نفقه، طلاق و ...).

از آنجاکه قانون، حق را ایجاد می‌کند ([Bentham, 1987: 69; Burke,](#)

[104-107: 1987](#))، از قوانین شخصی، حقوق شخصی پدید می‌آیند؛ همچنان که قوانین جمعی (گروهی) نیز حقوق جمعی (گروهی) را تولید می‌کنند. حقوق فردی و اجتماعی اشخاص نیز دو نوع حق شخصی هستند (طالبی، ۱۴۰۲: ۱۳۹). انواع قوانین و حقوق طبیعی به بیان نموداری عبارتند از

در نتیجه، مکتب جامعه‌شناختی حقوق گستره قوانین طبیعی را به قوانین اجتماعی و گستره حقوق طبیعی را به حقوق اجتماعی محدود کرده است، در حالی که قوانین و حقوق طبیعی، چنانکه گفته شد، انواع دیگری نیز دارند که مکتب جامعه‌شناختی حقوق به آنها توجه نکرده است.

۲. جایگزینی الزام اخلاقی با الزام قانونی: طرفداران مکتب جامعه‌شناختی حقوق که افزون بر دولت‌ها، جوامع را نیز منشأ الزام قانونی دانسته‌اند، معتقدند همه قوانین طبیعی چون اجتماعی بوده و در جامعه پدید می-

آیند، الزام قانونی ایجاد می‌کنند. این سخن نادرست است؛ زیرا قوانین طبیعی، قوانین اخلاقی هستند و تنها الزام اخلاقی، و نه الزام قانونی ایجاد می‌کنند؛ زیرا این قوانین ضمانت اجرای حقوقی (قانونی)، یا به عبارتی پشتوانه قوه قهریه دولتی ندارند.

۳. اثبات الزام قهری برای قانون طبیعی: دومین وصف مشترک مکتب جامعه‌شناختی حقوق و مکتب قانون طبیعی این امر دانسته شده است که هر دو مکتب، الزام قهری را یکی از ارکان و اجزای تعریف قانون نمی-دانند؛ بلکه آن را وصف ثانوی (فرعی) قانون

به دانشگاه‌های اسقفی آن زمان (۱۸۷۹) نوشت و روحانیون مسیحی را به فراگیری اندیشه‌های توماس آکوئیناس در حوزه‌های مختلف دانش، از جمله مسأله قانون طبیعی ترغیب کرد. به همین دلیل ترویج مکتب تومیس^۴ در انتهای قرن نوزدهم با نام اندیشه‌های نومدرسی^۵ آغاز شد؛ هرچند محتوای این اندیشه‌ها با افکار نومدرسی‌های دوره میانه اختلاف فراوان داشت.

نهضت فلسفی و الهیاتی تفکر نومدرسی در اواخر قرن نوزدهم میلادی با تلاش‌های علمی یسوعیان^۵ نه تنها در ایتالیا، بلکه حتی در بلژیک، فرانسه و آلمان نیز به سرعت رواج یافت. این تلاش‌ها بیشتر بر محور دانش فلسفه متناسب با کلیسای کاتولیک انجام می‌شد. به‌طور خاص، در حوزه قانون طبیعی و اخلاق، کشورهای آلمانی‌زبان زمینه مساعدتری برای ترویج این افکار داشتند؛ زیرا هم تفکر عقلی در این کشورها به سبب شباهت اندیشه ولف آلمانی و توماس آکوئیناس رواج داشت و هم به دلیل نیاز القای مفاهیم فرهنگی به حضور سیاسی کلیسای کاتولیک در آلمان بود

می‌شناسند (Ehrlich, 2002: 61) که افراد جامعه آن را پذیرفته‌اند.

این سخن در مورد مکتب قانون طبیعی صحیح نیست؛ زیرا این مکتب، الزام قهری را حتی وصف ثانوی در تعریف قانون نمی‌داند؛ بلکه برای قوانین طبیعی فقط الزام اخلاقی قائل است. به بیان دیگر، مکتب قانون طبیعی، قوانین را به دو دسته تقسیم می‌کند: قانون وضعی (موضوعه) و قانون طبیعی. این مکتب وصف الزام همراه با قوه قهریه را نه وصف اصلی و نه وصف فرعی در تعریف قوانین طبیعی نمی‌داند.

۱-۲. گفتار دوم: نظریه‌های پساتجدد کاتولیک در نخستین دوره احیای قانون طبیعی

در سراسر قرن بیستم، آنچه از عنوان قانون طبیعی کاتولیک به ذهن متبادر می‌شود، نظریه توماس آکوئیناس^۱ (قرن سیزدهم) است. مفسران آکوئیناس رویکردها و خوانش‌های متنوعی از نظریه او درباره قانون و عدالت داشته‌اند. اولین مرحله احیای قانون طبیعی تومیستی در تفکر مسیحی کاتولیک با حمایت پاپ لئو سیزدهم^۲ رخ داد. او حمایت خود را در نامه‌ای به مدارس، یا به اصطلاح،

4 Neo-Scholasticism.

5 Jesuits.

1 Thomas Aquinas.

2 Leo XIII.

3 Thomism.

(Hollerbach, 1979: 114).

به طور کلی روش نومدرسی‌ها در آن زمان، مقابله با جریان‌های فلسفی رایج بود. این جریان‌ها در دو سطح بودند: سطح نخست و برتر در برابر اندیشه نومدرسی عبارت بود از مکتب پوزیتیویسم، مکتب نوکانتی و مکتب نوایدنالیسم. سطح بعدی در مقابل تفکر نومدرسی، اندیشه‌های مارکسیسم، پدیدارگرایی، اگزیستانسیالیسم و فلسفه تحلیلی بود. به این دلیل شیوه مقابله نومدرسی‌ها با این مکاتب فلسفی رایج در قرن بیستم با شیوه مواجهه کاتولیک‌های قرون میانه با مسائل چالشی زمان خود بسیار فاصله داشت. افکار نومدرسی‌ها، یا به عبارتی اندیشه مسیحی کاتولیک در اولین دوره احیای قانون طبیعی پساتجدد، تا پایان جنگ جهانی دوم ادامه یافت. پرسشی که این گفتار به آن پاسخ می‌دهد، عبارت است از اینکه: نظریه‌های پساتجدد کاتولیک در نخستین دوره احیای قانون طبیعی کدامند و چه اشکالاتی دارند؟

تفکر نومدرسی بر مکتبی فکری اطلاق می‌شود که از اواخر قرن نوزدهم تا نیمه قرن بیستم آرای توماس آکوئیناس را مطالعه و

تفسیر می‌کرد. روش بحث نومدرسی روشی قیاسی، خشک و جزمی بود. اثبات نظریه‌های فلسفی و الهیاتی در این مکتب بسیار متفاوت با شیوه مسیحیت کاتولیک بود. طبیعی بود که برخی از این نظریه‌ها به آموزه قانون طبیعی و ارتباط میان قانون و اخلاق مربوط باشد. شاخص‌ترین شخصیت مدرسی که آثار علمی‌اش تاکنون بارها تجدید چاپ شده است، ویکتور کاترین^۱ (۱۸۴۵-۱۹۳۱) یسوعی بود.

پیش از شروع بحث درباره افکار ویکتور کاترین نومدرسی بیان این نکته لازم است که بر اساس سنت تفکر مسیحیت کاتولیک، اطاعت از قانون یک وظیفه اخلاقی است. معنای این امر آن است که این وظیفه در نهایت به امر خدایی وابسته است که نظم در طبیعت و اخلاق را ایجاد کرده است. تنها خداست که می‌تواند تکالیفی را برای موجوداتی که آزاد آفریده است، تعیین کند. او چنین کاری را از راه وضع قوانین اخلاقی انجام داده است. بشر این قانون ازلی اخلاقی را که نقطه اتکای آن قانون طبیعی است، کشف کرده و مطابق آن مقرراتی را در جامعه وضع می‌کند. بنابراین، قوانین موضوعه

1 Victor Cathrein.

بشری باید ریشه در قانون طبیعی داشته باشند. این موضوع بخشی از اندیشه مشترک و رایج کاتولیک‌ها در همه زمان‌ها بوده است، هرچند تفسیرهای متنوعی درباره این نکته مشترک وجود دارند.

ویکتور کاترین معتقد بود وظیفه اخلاقی بالا از یک حقیقت نظری اشتقاق می‌یابد که نشان می‌دهد چه کارهایی ذاتاً خوب یا بد هستند. این حقیقت با طبیعت انسان در ارتباط است؛ طبیعتی که با فرمان عقل که برآمده از امیال و گرایش‌های طبیعی بشر است، صورت‌بندی شده است. در این مسأله ما باید به اشتقاق دقیق هنجار عملی کارهای انسان از متافیزیک آفرینش توجه داشته باشیم (Cathrein, 1893: 146).

(n.199). در حقیقت، کاترین در اینجا سخن آکوئیناس را درباره رابطه قانون طبیعی و قانون موضوعه و اشتقاق قانون موضوعه از قانون طبیعی تکرار کرده است. الزام اخلاقی در رعایت قانون موضوعه به طور کامل به انطباق آن با قانون طبیعی پیوند خورده است. این امر یک نظم قانونی صحیح را برای حفاظت و رعایت بیشتر قانون طبیعی می‌طلبد. در نگاه کاترین، بدون اعتقاد به یک نظم قانونی و طبیعی، هرگز نمی‌توان حکم به

ناعادلانه بودن قانون موضوعه کرد، همچنان - که نمی‌توان کارهای ذاتاً ناعادلانه داشت. به این دلیل وجود قانون بین‌الملل امری غیرممکن است (Cathrein, 1893: 216-217, n.297). این امر نشان می‌دهد که قانون طبیعی وسیله سنجش کارها و قوانین عادلانه و غیرعادلانه بوده و ریشه بین‌المللی - بودن قوانین در حقوق بین‌الملل است.

به‌رغم این باور راسخ نسبت به لزوم وجود نظریه قانون طبیعی، کاترین ایده پوزیتیویستی اهمیت حاکمیت دست‌ساز (وضعی) بشر را تأیید می‌کند. او در مواجهه با این پرسش که آیا قاضی می‌تواند در حل منازعه به جای رجوع به قانون موضوعه ناعادلانه، به‌طور مستقیم به قانون طبیعی استناد کند؟ پاسخ می‌دهد وظیفه قاضی استناد به قانون موضوعه است، هرچند آن قانون موضوعه ناعادلانه باشد؛ مگر آنکه بی‌عدالتی آن قانون به قدری زیاد باشد که وجدان قاضی را تحت تأثیر قرار داده و او با مسئولیت خویش از استناد به قانون موضوعه ناعادلانه اعراض کند. این پاسخ بر این امر دلالت می‌کند که در نظر کاترین، جایگاه حفاظت از نظم قانونی در جامعه بالاتر و مهم‌تر از رعایت عدالت اخلاقی در مورد هر قانون است.

ثبات قوانین طبیعی، یعنی تغییرناپذیری آنها، یکی دیگر از ویژگی‌های نظریه نومدرسی ویکتور کاترین است ([Cathrein, 1893: 175, n.236](#)) (238)؛ البته او حرف جدیدی در این مسأله نزده؛ زیرا چند قرن پیش، آکوئیناس نیز با پیروی از ارسطو، طبیعت بشر را ثابت دانسته و در نتیجه، قانون طبیعی را نیز تغییرناپذیر معرفی کرده است.

به طور خلاصه، ویژگی‌های نظریه نومدرسی ویکتور کاترین در اولین دوره احیای قانون طبیعی کاتولیک پسانجد عبارتند از:

۱. اعتقاد به وجود خدا؛^۱
۲. اعتقاد به وجود بنیادی فراطبیعی برای انطباق سلسله خیر و سلسله وجود بر آن بنیاد؛
۳. اخلاق عینی (نه ذهنی) و هدفمند و شناخت اخلاقی؛
۴. اشتقاق هدفمند اصول قانون طبیعی از طبیعت بشر؛
۵. فراگیری^۲ قانون طبیعی نسبت به همه زمان‌ها، مکان‌ها و همه جوامع بشری؛
۶. تغییرناپذیری^۳ قانون طبیعی؛

۷. مرجعیت قانون طبیعی برای قوانین وضعی، یعنی تبعیت قانون موضوعه از قانون طبیعی.

یکی از انتقادهای منتقدان نظریه نومدرسی قانون طبیعی، آن است که این نظریه یک نظریه اخلاقی است، نه حقوقی؛ به همین دلیل این نظریه نمی‌تواند زمینه‌ساز یک نظام حقوقی باشد (نک: [Brieskom, 2009](#)). در پاسخ به این اشکال باید گفت که اگر رابطه میان هنجارها و حقایق را انکار نکنیم، یعنی بایدها را متوقف بر هست‌ها بدانیم، نظریه قانون طبیعی هنجارهای حقوقی را نیز سامان داده و پشتوانه‌ای برای وضع قوانین عادلانه خواهد بود.

به یقین، مطالعه اندیشه‌های آکوئیناس به مکتب نومدرسی اختصاص نیافت. چند دهه پس از نومدرسی‌ها، دانشمندان کاتولیک در دو دوره دیگر از احیای قانون طبیعی (با کنار گذاشتن تفاسیر کلیشه‌ای) به طور مستقیم به نوشته‌های لاتینی او مراجعه کرده و مطالب جدیدی را از آن آثار دریافت کردند.

۱-۲-۱. مطالعه انتقادی

۱. نفی قوانین (حقوق) بین‌الملل: از نگاه

3 Immutability.

1 Theism.

2 Universality.

کاترین، بدون اعتقاد به یک نظم قانونی و طبیعی، هرگز نمی‌توان به ناعادلانه بودن قانون موضوعه حکم کرد، همچنان که نمی‌توان کارهای ذاتاً ناعادلانه داشت. به این دلیل وجود قانون بین‌الملل امری غیرممکن است (Cathrein, 1893: 216-217, n.297).

این نظر کاترین ناصحیح است. قانون بین‌الملل به معنای قانونی جهان‌شمول است که همه کشورها باید از آن تبعیت کنند. ویژگی جهان‌شمولی قانون طبیعی سبب شده است که قانون بین‌الملل نیز قانونی طبیعی باشد.

۲. عدم‌پایبندی به مرجعیت قانون طبیعی برای قانون وضعی: کاترین ایده پوزیتیویستی اهمیت حاکمیت صناعی (وضعی) بشر را تأیید می‌کند. او در مواجهه با این پرسش که آیا قاضی می‌تواند در حل منازعه به جای رجوع به قانون موضوعه ناعادلانه، به طور مستقیم به قانون طبیعی استناد کند؟ پاسخ می‌دهد وظیفه قاضی استناد به قانون موضوعه است، هرچند آن قانون موضوعه ناعادلانه باشد.

یکی از امور متناقض در نظریه کاترین همین امر است که او از یک سو معتقد به

بالاتر بودن قانون طبیعی و ملاک بودن آن در وضع قوانین عادی است، و از سوی دیگر، قانون وضعی را به طور مطلق معیار حل مسائل می‌داند، هرچند آن قانون ناعادلانه باشد؛ یعنی آن قانون مخالف قانون طبیعی باشد. امری که همه نظریه پردازان قانون طبیعی همواره بر آن اتفاق نظر دارند آن است که قانون طبیعی همیشه مرجع درستی قوانین وضعی است. لازمه این اصل مسلم آن است که اگر قانون وضعی ناعادلانه باشد، یعنی مخالف قانون طبیعی باشد، اعتباری ندارد. کاترین به این نتیجه پایبند نبوده است. این ناپایبندی به استحکام نظریه مدرسی او آسیب زده است.

۳-۱. گفتار سوم: مطالعه انتقادی قانون طبیعی در اولین مرحله احیای آن در دوره پساتجدد

آنچه در دو گفتار پیشین گذشت، شرحی مختصر درباره نظریه‌های قانون طبیعی در اولین مرحله احیای آن در دوره پساتجدد همراه با بیان کاستی‌های مختص به هریک از آن نظریه‌ها بود. در این گفتار کاستی‌های مشترک آن نظریه‌ها بیان می‌شوند. بنابراین، پرسشی که این گفتار به آن پاسخ می‌دهد، عبارت است از اینکه: کاستی‌های مشترک

نظریه‌های قانون طبیعی در نخستین دورهٔ احیای آن در دورهٔ پساتجدد کدامند؟ در پاسخ به این پرسش می‌توان به نکات انتقادی زیر توجه کرد:

۱. پراکندگی افراطی نظریه‌های قانون طبیعی: گفتمان قانون طبیعی در اولین مرحلهٔ احیای آن در دورهٔ پساتجدد، دربردارندهٔ نظریه‌های بسیار مختلف بوده است. به‌سختی می‌توان تعداد وجوه مشترک آن نظریه‌ها را بیش از جنبه‌های اختلافشان دانست. به سخن دیگر، ابعاد مورد اختلاف این نظریه‌ها در آن مرحله بیش از موارد اتفاق آنها بوده است.

۲. خلط قانون طبیعی با قانون طبیعت: هر نظریهٔ قانون طبیعی باید بر اساس دو رکن تولید شود؛ یکی گرایش‌های طبیعی انسان و دیگری غایت مطلوب فطری به‌عنوان هدفی که بشر کارهای خود را برای رسیدن به آن انجام می‌دهد. اگر در یک نظریهٔ قانون طبیعی به رکن دوم توجه نشود، آن نظریهٔ قانون طبیعت^۱ (بشر) است، نه قانون طبیعی^۲. نظریه-

های قانون طبیعی در اولین مرحلهٔ احیای آن در دورهٔ پساتجدد به‌جای پرداختن به قانون طبیعی، از قانون طبیعت بشر سخن گفته‌اند؛ زیرا در آنها به رکن مهم هدفمندی قانون

طبیعی در زندگی بشر توجه نشده است. برای نمونه، ویکتور کاترین نومدرسی معتقد بود وظیفهٔ اخلاقی، حقیقتی است که با طبیعت انسان در ارتباط است؛ طبیعتی که با فرمان عقل که از امیال و گرایش‌های طبیعی بشر برآمده است، صورت‌بندی شده است (Cathrein, 1893: 146, n.199). با مطالعهٔ تاریخ قانون طبیعی در دوره‌های دیگر تمدن بشر درمی‌یابیم بیشتر نظریه‌های قانون طبیعی در غرب به این کاستی مبتلا بوده‌اند. آنها قانون طبیعت را به‌جای قانون طبیعی می-گذاشته‌اند.

بر اساس آموزه‌های اسلامی، رسیدن به بالاترین مرتبهٔ اخلاقی که از آن به مرتبهٔ انسان کامل تعبیر می‌شود، هدف از قانون طبیعی است. به تعبیر دیگر، عقل بشر برای رسیدن هر فرد به آن مقام والا به او فرمان‌هایی می-دهد تا در زندگی خویش آنها را امتثال کند و به سعادت برسد. این فرمان‌ها همگی قوانین طبیعی هستند.

۳. ابهام در تعیین مصادیق قانون طبیعی: یک نظریهٔ قانون طبیعی در صورتی کامل است که آن نظریه همهٔ فرمان‌های عقل عملی را در مسیر زندگی بشر بیان کند. سومین

1 Law of nature.

2 Natural law.

کاستی که در نظریه‌های قانون طبیعی در اولین مرحله احیای آن در دوره پساتجدد، همانند بیشتر نظریه‌های قانون طبیعی در دیگر دوره‌های تمدن غربی، وجود دارد، آن است که هیچ کدام از آن نظریه‌ها مصادیق قانون طبیعی را به طور کامل بیان نکرده‌اند.

نتیجه‌گیری

با توجه به اینکه قوانین طبیعی بنیاد عقلی حقوق طبیعی بوده و حقوق طبیعی یا به اصطلاح امروز، حقوق بشر، مبنای وضع قوانین عرفی در نظام‌های قانون‌گذاری کشورهاست، اهمیت پرداختن به مسأله قانون طبیعی در همه دوره‌های تمدنی به عنوان زیربنای وضع قوانین و استقرار عدالت اجتماعی امری ضروری است. به دلیل این ضرورت، فیلسوفان حقوق در گفتمان قانون طبیعی شرکت جسته و نظریه‌های گوناگون قانون طبیعی را در طول تاریخ زندگی اجتماعی بشر ساخته‌اند. برای آنکه بتوان به استحکام جایگاه قوانین عقلی (قانون طبیعی) در نظام حقوقی اسلام پی‌برد، لازم است همه نظریه‌های قانون طبیعی غربی که تاکنون از سوی دانشمندان ابراز شده است، واکاوی شود تا از محک‌های آنها در ساخت نظریه اسلامی قانون طبیعی استفاده شده و از

کاستی‌های آنها در ارائه چنین نظریه‌ای پرهیز شود. بر این اساس، این مقاله برشی کوتاه از پیشینه بلند قانون طبیعی در غرب است که سعی کرد به پرسش اصلی خود پاسخ داده و کاستی‌های نظریه‌های متنوع را در اولین مرحله احیای گفتمان قانون طبیعی در قرن بیستم نشان دهد. این کاستی‌ها بر این نکته دلالت دارند که فیلسوفان حامی قانون طبیعی در اولین مرحله احیای آن هرچند در ظاهر منتقد پوزیتیویسم حقوقی بودند، اما در باطن به نوعی پوزیتیویسم اخلاقی اعتقاد داشتند. به این دلیل حتی کاتولیک‌ها در نوشته‌های خود دولت‌ها را به رعایت آداب سلوکی و اخلاقی شرایع ربانی در وضع قوانین مدنی سفارش نمی‌کردند. آنها قوانینی را می‌پسندیدند که با اخلاق عرفی جوامع هماهنگ باشند. نتیجه این امر آن شد که فساد بیشتری در مدنیت غربی با ظاهر موجه قانون‌گرایی رخ دهد. در حقیقت، ناامنی اخلاقی و قانونی در ابتدای قرن بیستم جای ناامنی غیرقانونی قرن ۱۹ را گرفت. بنابراین، حاصل این نگارش اولاً گسترش ادبیات بحث از قانون طبیعی به عنوان بنیاد فلسفی نظام‌های حقوقی عدالت‌محور است و ثانیاً نشان دادن این امر است که نظریه‌های قانون طبیعی در اولین مرحله احیای

آن در قرن بیستم برای گسترش عدالت
 اجتماعی ناکارآمد بوده و نظام‌های کنونی
 کشورهای اسلامی، نباید در راستای توسعه
 عدالت اجتماعی از آن نظریه‌ها پیروی کنند.
 قانون‌گذاری، از جمله نظام‌های حقوقی در

ملاحظات اخلاقی:

حامی مالی: این پژوهش هیچ کمک مالی از سازمان‌های تأمین مالی دریافت نکرده است.

تعارض منافع: طبق اظهار نویسندگان، این مقاله تعارض منافع ندارد.

برگرفته از پایان نامه/رساله: این مقاله مستخرج از پایان نامه/رساله نمی باشد.

منابع

- Bentham, Jeremy. (1987). *Anarchical Fallacies; Being an Examination of the Declaration of Rights Issued During the French Revolution [1794]* in J. Waldron ed., *Nonsense Upon Stilts: Bentham, Burke and Marx on the Rights of Man*, London and New York: Methuen, pp. 46-69.
- Bobbio, Norberto. (1965). *Giusnaturalismo e Positivismo Giuridico* (Natural Law Theory and Legal Positivism), Milan: Comunita.
- Brieskorn, Norbert. (2009). Viktor Cathrein S. J.: *Naturrechtliche Stromungen in der Rechtsphilosophie der Gegenwart* (Victor Cathrein S. J.: *Currents in Natural Law in the Legal Philosophy of the Present*), in *Rechtsphilosophie im 20. Jahrhundert*, in Brockmoller A. and Hilgendorf E. ed., 167-186, *Archiv fur Rechts- und Sozialphilosophie*, Beiheft no. 116.
- Burke, Edmund. (1987). *Reflections on the Revolution in France [1790]*, in J. Waldron ed., *Nonsense Upon Stilts: Bentham, Burke and Marx on the Rights of*
- احمدی، احمد. (۱۳۶۳). ارتباط حکمت عملی با حکمت نظری. دومین یادنامه علامه طباطبائی. تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی: ۱۰۷-۱۳۰.
- اوحدی حائری، محمد. (۱۳۹۸). بررسی تأثیر دوگانگی نظر و عمل ارسطویی در تحول عمل گرایی پاتنم. تأملات فلسفی ۲۲: ۳۴۹-۳۲۳.
- <https://doi.org/10.30470/phm.2019.36306>
- حائری یزدی، مهدی. (۱۳۶۱). کاوش‌های عقل عملی. تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- طالبی، محمدحسین. (۱۴۰۲). حقوق طبیعی بشر. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- طباطبائی، سیدمحمدحسین. (۱۳۹۰). اصول فلسفه و روش رئالیسم، ج ۲. تهران: انتشارات صدرا، چاپ نوزدهم.
- مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۶۷). فلسفه اخلاق. تهران: انتشارات اطلاعات.
- مهرآرام، پرهام. (۱۴۰۱). پیوند حق و اخلاق در فلسفه کانت: آموزه وابستگی. تأملات فلسفی ۲۸: ۴۲۳-۴۵۷.
- <https://doi.org/10.30470/phm.2021.524209.1952>

- der Rechtswissenschaft und Rechtsphilosophie (19th-Century Catholic Natural Law Theory in Relation to the History of Legal Science and Legal Philosophy), in *Theologie und Sozialethik im Spannungsfeld der Gesellschaft: Untersuchngen zur Ideengeschichte des Diutschen Katholizismus im 19. Jahrhundert*, in Langner A. ed., 113-133, Monich: Schoningh.
- Hunter, Ian. (2001). *The Recovery of Natural Law: Hochstrasser's History of Morality*, in *Economy and Society*, 30, pp. 354-367.
- Jones, Peter. (1994). *Rights, Houndmills and New York*: Palgrave.
- Kelsen, Hans. (1911). *Über Grenzen Zwischen Juristischer und Soziologischer Methode* (On the Boundaries between Legal and Sociological Method), Tübingen: Mohr.
- Rommen, Heinrich. (1947). *The Natural Law*, in Hanley T. trans., New York: Vail-Ballou Press.
- Stammler, Rudolf. (1928). *Lehrbuch der Rechtsphilosophie* Man, New York: Methuen, pp. 96-118.
- Cathrein, Victor. (1893). *Philosophia Moralis in Usum Scholarum* (Moral Philosophy for Use in School), Freiburg, i. B.: Herder.
- Dabin, Jean. (1928). *La Notion de Droit Naturel et la Pensee Juridique Contemporaine* (the Notion of Natural Law and Contemporary Legal Thought), in *Revue Neo-Scholastique de Philosophie* 30: 418-461.
- Dias, RWM. (1985). *Jurisprudence*, London: Butterworths.
- Ehrlich, Eugen. (2002). *Fundamental Principles of the Sociology of Law*, in Moll, W. L. trans., New Brunswick, NJ: Transaction Publisher.
- Finnis, John. (1980). *Natural Law and Natural Rights*, Oxford: Clarendon Press.
- Griffin, John. (2008). *On Human Rights*, Oxford: Oxford University Press.
- Hollerbach, Alexander. (1979) *Das Verhaltnis der Katolischen Naturrechtslehre des 19 Jahrhunderts zur Geschichte*

- (Textbook of Legal Philosophy), Berlin, Leipzig: Walter de Gruyter.
- Stammler, Rudolf. (2000). The Theory of Justice, in Husik I, Union trans., NJ: the Lawbook Exchange.
- Viola, Francesco. (2016). Natural Law Theories in the 20th Century, in Pattaro E. ed., A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence, Vol. 12, Legal Philosophy in the Twentieth Century: The Civil Law World, Tom 2: Main Orientations and Topics, Netherland: Springer.
- Vlastos, Gregory. (1970). Justice and Equality, in A. L. Melden ed., Human Rights, Belmont: Wadsworth, pp. 76-95.
- Wasserstrom, Richard. (1970). Rights, Human Rights and Racial Discrimination, in A. L. Melden ed., Human Rights, Belmont: Wadsworth, pp. 96-110.
- Windscheid, Bernhard. (1904). Gesammelte Reden und Abhandlungen (Collected lectures and treatises). in Oertmann P. ed., Leipzig: Duncker and Humbolt